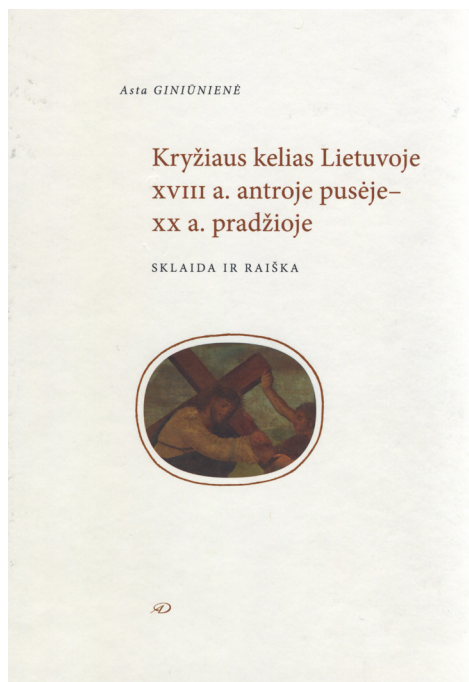

Naujos knygos

Asta Giniūnienė. KRYŽIAUS KELIAS LIETUVOJE XVIII a. ANTROJE PUSĖJE – XX a. PRADŽIOJE. SKLAIDA IR RAIŠKA.

Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2013, 557 p.

Astos Giniūnienės knyga apie Kryžiaus kelio pamaldumą ir jo meninę raišką Lietuvoje XVIII a. II p. – XX a. pr. – viena reikšmingiausių pastarojo meto mokslinių publikacijų. Jos vertę sudaro nagrinėjamos temos pirmeiviškumas, tiriamojo objekto apimtis ir įvairiapusiška profesinė kompetencija.

Svarbu paminėti, kad Giniūnienė pirmoji Lietuvoje nuosekliai ėmė tyrinėti beveik kiekvienoje Lietuvos bažnyčioje kabančių 14 Kryžiaus kelio stočių paveikslų menines ypatybes ir ikonografiją, ieškoti pamaldumo paplitimo priežasčių ir ištakų, aiškintis jo

raidą bei sąsajas su bendraeuropiniais procesais. 2010 m. šia tema ji parengė ir sėkmingai apgynė daktaro disertaciją. Tenka pripažinti, kad iki Giniūnienės publikacijų Lietuvos dailėtyroje vyravo formalioji stilistinė pavienių Kryžiaus kelio ciklų analizė, neartikuliuojanti šio reiškinių visumos ir neakcentuojanti šiuo atveju ypač svarbaus pirmavaizdžio ir kartotės, pavyzdžio ir kopijos klausimo.

Rašant tokia sudėtinga ir plačia tema kaip Kristaus kančios kelio pamaldumo istorija ir meninės išraiškos raida buvo svarbu aptarti rašytiniuose šaltiniuose, religinėje literatūroje, taip pat moksliniuose tekstuose naudojamus terminus „kalvarija“ ir „Kryžiaus kelias“. Šiuo atveju terminijos problema yra iš tiesų kebli ir įvairiai interpretuojama¹. Negaliu nepritari ti švelniai reziumuojančiam autorės požiūriui, kad „kalvarijos ir Kryžiaus kelio terminų vartoseną priklauso nuo autoriaus pasirinkto tyrimo aspekto (istorinio, teologinio, religijotyrinio, liturginio, dailėtyrinio) ar kompleksiško požiūrio“ (p. 31). Pritariu, kad religijos istorijoje yra fenomenų, kuriuos sunku griežtai tipologizuoti, o Giniūnienės pasirinkta pozicija nagrinėjant lietuvišką

¹ P vz., Kopeć, J. J. Kalwarie i cykle Drogi Krzyżowej w kulturze polskiej oraz ich związki z topografią Jerozolimy. *Jerozolima w kulturze europejskiej*. Warszawa: ISPAN, 1997: 235.

medžiagą išskirti atvirame gamtovaizdyje išdėstytas kalvarijas, vienuolynų kiemeliuose bei šventorių ribose esančius Kryžiaus kelius ir Kryžiaus kelius, pakabintus bažnyčių interjeruose, dailėtyrininko požiūriu yra visiškai priimtina.

Didelis aptariamoms publikacijoms privalumas – racionali knygos struktūra, kuri aiškiai ir įvairiapusisškai perteikia svarbiausius Kristaus kančios kelio pamaldumo ir meninės raiškos ypatumus. Kita vertus, šioje skaidrioje struktūroje „prikaišiota“ daugybė kruopščiai atrinktų, teiginius pagrindžiančių, iškalbingų ar tiesiog įdomių faktų bei detalių. Knygos pradžioje nagrinėjamos Kryžiaus kelio kulto atsinaujinimo XVIII a. priežastys, išaiškinamas Šventojo Sosto vaidmuo ir Bernardinų ordino prerogatyvos, apžvelgiamas šio reiškimo plitimas Lietuvoje. Antrame skyriuje dėstoma vėlyvųjų Beržoro, Pagramančio, Papilio, Skapiškio, Tūbinių, Veprių, Digrių ir Rokiškio kalvarijų kompleksų statybų istorija, Kryžiaus kelių steigimas parapijose: kalvarijų ir šventoriaus koplytelių statymas, rūpinimasis atlaidų privilegijomis, grafičių, tapytų ar skulptūrinių atvaizdų įgijimo aplinkybės, daug vietos skirta koplytelių architektūros aptarimui. Įvertinus Lietuvos vyskupijų administratorių indėlį pamaldumo sklaidai (visų pirma – Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus vaidmenį), pereinama prie parapijų ir konkrečių užsakovų iniciatyvų, neišleidžiamos iš akių ir to meto politinės aktualijos: caro Aleksandro II 1858 m. paskelbtos santykinės lengvatos bažnyčių statybai, represiniai carinės Rusijos administracijos potvarkiai ir dvasininkų bei parapijiečių išmonė juos apeiti. Šiose knygos dalyse pateikiama nepaprastai daug istoriniais šaltiniais paremtų, pirmą kartą publikuojamų istorinių faktų. Tai ir įsidėmėtina istorija apie grafo Juozapo Tiškevičiaus apie 1875 m. Kretingos dvaro koplyčią Italijoje įgytus Kryžiaus kelio paveikslus (p. 191–192), ir Žemalės parapijiečio dvarininko Pelagijaus Dobševičiaus pasiryžimas savo lėšomis statyti šventoriaus koplytėlę, kurioms Vilniaus generalgubernatorius, nepaisant vyskupo Valančiaus užtarimo, 1868 m. leidimo nedavė (p. 151), ir Žemaičių vyskupui Aleksandrui Beresnevičiui 1877 m. siųstas Lyduokių parapijiečių skundas, kad klebonas išleidęs Kryžiaus kelio koplytelių statybai skirtus brolijos pinigus, o vietoje to nupirkęs du šviestuvus bei paveikslą (p. 155), ir Salantų klebono 1900 m. išreikšta nuomonė apie jo administruojamos bažnyčios šventoriaus Kryžiaus kelio stotis, nesižavint „būdelėmis“ ir jose esančiais „bogomazų“ paveikslais, kurie „neverti egzistuoti“ (p. 138), ir 1909 m. užfiksuotas Tirkšlių parapijiečių nepasitenkinimas klebono įgytais stočių reljefais, mat pasirodė, kad juose „figūrų veidai žiūri ne į tą pusę“ (p. 201). Smulkių, su nagrinėjama tema susijusių faktų mozaika kuria įtaigų ir gyvą Kryžiaus kelių steigimo proceso vaizdą, o kartu teikia svarbių duomenų apie lokalią vietovių istoriją.

Bene vieninteliu knygos trūkumu įvardyčiau pasirinktose chronologinėse ribose egzistavusių Žemaičių, Vygrių (Seinų) ir Vilniaus vyskupijų netolygų tyrimą, kadangi buvo susitelkta į „procesus, vykusius dabartinėje Lietuvos teritorijoje“ (p. 33). Dėl šio pasirinkimo liko šiek tiek nuskriausta nuo XVIII a. pab. nuolat mažėjusi Vilniaus

vyskupija. Medžiagos iš šios teritorijos pateikta mažiau, Kryžiaus kelio pamaldumo raidos specifika Vilniaus vyskupijoje išryškinta fragmentiškai.

Likę keturi mokslinio veikalo skyriai skirti menotyrinei Kryžiaus kelio stočių analizei ir lyginamajai studijai. Sunku pervertinti nuveikto darbo reikšmę. Pateikta daug visiškai naujos medžiagos apie Lietuvos parapijų Kryžiaus kelio stočių tapytus ir grafinius atvaizdus. Kūriniai profesionaliai įvertinti ir suskirstyti į pačios autorės išskirtas ikonografines grupes. Visų pirma išsiaiškinta, kurie grafikos ir tapybos kūriniai buvo paplitę katalikiškoje Europoje, atkreiptas dėmesys į populiariausius, žymių menininkų sukurtus Jėzaus kančios kelio ciklus (tapytojų Giandomenico Tiepolo, nazarėnų sambūrio atstovų Friedricho Overbecko, Josepho Führicho, grafikų Pietro Leoni Bombelli, Martino Engelbrechto, Carlo Mayerio, Andrea Bassetto kūriniai). Aptarta reprodukcinės grafikos plitimo reikšmė šio pamaldumo sklaidai (Europos leidyklų *Villain*, *Turgis*, *Deberny* produkcija). Remiantis natūros tyrimais įvertinti išlikę grafiniai Kryžiaus kelio atvaizdai Lietuvoje ir šioms apeigoms skirtų maldynų iliustracijos. Nepaprastai svarbus Giniūnienės indėlis aiškinantis profesionalių dailininkų ir liaudies meistrų nutapytų Kryžiaus kelio atvaizdų pirmavaizdžius, jų kopijų, kartočių paplitimą. Knygos pabaigoje atskirai pristatyti pagal neidentifikuotus pavyzdžius nutapyti, meniniu ir ikonografiniu požiūriu išsiskiriantys paveikslai, o taip pat negausiai išlikusios skulptūrinės Kryžiaus kelio stotys. Tyrimo metu identifikuoti keli lig tol nežinoti ciklų autoriai (tapytojai Sidzinevskis, J. Serafinskis, Žemaitijoje kūrė Marija Sivicka, kun. Mykolas Pacevičius) arba atrasti nauji žinomų dailininkų (tapytojų Juozapo Balzukevičiaus, Tado Žilinsko, Jono Danausko, skulptoriaus Jono Mažeikos) kūriniai. Įspūdinga menotyrene sėkme įvardyčiau ir Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomų, itin išraiškingų XVIII a. pab. Kryžiaus kelio paveikslų kilmės vietos (Troškūnų bernardinų vienuolynas), autorystės (tapytojas Petras Rozalinas) ir pirmavaizdžio (menininko Giandomenico Tiepolo Venecijos Šv. Pauliaus bažnyčios ciklas) nustatymą (p. 238–245).

Imponuoja Giniūnienei būdingas reiklumas aiškinantis rūpimus klausimus, pagirtinas kritiškumas, sugebėjimas atsiriboti nuo kitų autorių vertinimo. Jos tyrime atsispindi nuo fakto, išvados ir teiginiai pagrįsti pačios mokslininkės peržiūretais rašytiniais šaltiniais ir autentiška medžiaga. Giniūnienės, kaip dailėtyrininkės, kompetencija išryškėja ir identifikuojant Kryžiaus kelio ciklų pirmavaizdžius. Tai padaryti nebuvo lengva, netgi teisingai pasirinkus nuosekliai taikomą lyginamąjį tyrimo metodą. Lietuvos bažnyčiose esantys paveikslai kartais stiliaus požiūriu būna gerokai nutolę nuo kopijuoto pavyzdžio, nelengvai atpažįstami arba viename cikle būna panaudoti keli dailininko turėti pavyzdžiai. Šiuo atveju autorei neabejotinai padėjo puiki vizualinė atmintis, dėmesys smulkiausioms detalėms ir kūrinio stiliaus pajautimas. Jautrumas tapybos ar skulptūros plastinei išraiškai atsiskleidžia tose teksto vietose, kuriose Giniūnienė pateikia formaliąją kūrinio analizę ir apibūdina autorių tapybinių priemonių savitumą. Antai apibūdinant Užnemunėje XIX a. vid.

dirbusio tapytojo Petro Švelinskio Kryžiaus kelio ciklą rašoma: „Palyginus Veisiejų bažnyčios stotis su kiek vėliau nutapytais Leipalingio, o ypač Liškiavos bažnyčios paveikslais, atrodo, kad P. Švelinskio tapybinis temperamentas sustiprėjo: dar raiškiau kraipomos pozos, dar labiau išriečiami pailgi siluetai ir dar šoklesnis įstrižainių ritmas. Šių stočių scenarijui aprašyti pririekia daugybės veiksmažodžių, nes tik vienas kitas veikėjas, palydinčios moterys ar koks karys, pavaizduoti ramiau, o visi kiti skubriai plačiai žengia, neša, kelia, tempia, traukia, stumia, spardo, moja, laiko, kasa, kala...“ (p. 313–314). Autorės sugebėjimą išvelgti ir žodžiais vaizdžiai perteikti autorinę manierą galima palyginti su dailėtyrininkės Marijos Matušakaitės stilistinėmis dailės kūrinių įžvalgomis.

Pabaigai reikėtų paminėti subtilumu patraukiantį knygos viršelį, skoningą ir patogų maketą (dailininkė maketuotoja Edita Namajūnienė). Rusvi tonai nuo viršelio persikelia į knygos puslapius – spalva paryškinti skyrių ir poskyrių pavadinimai, aptariamų Kryžiaus kelių vietovardžiai, tekste išsibarstę iliustracijų ir nuorodų numeriai, išnašų tekstai. Puslapių dvispalvystė ne tik pagyvina maketą, bet ir palengvina naudojimąsi leidiniu. Atkreiptinas dėmesys, kad knygos dizainas (dydis, koloritas) iš dalies derintas prie dailininko Tomo Mrazausko leidykloje „Aidai“ sukurtos knygos „Žemaičių Kalvarija. Piligriminio centro istorija ir dailė XVII–XIX a.“², taip vizualiai akcentuojant abiejų knygų temų bendrystę.

Įdėmiai perskaičius Giniūnienės knygą stebina nuveikto didžiulio darbo reikšmė ir rezultatai: įvardyti Kryžiaus kelio pamaldumo raidos etapai, aptarta steigimo parapijose istorija, išryškintas sąlytis su bendraeuropine katalikiškąja menine kultūra, išskirtos Lietuvos Kryžiaus kelių tipologinės grupės, atskleistas jų santykis su nustatytais ikonografiniais pavyzdžiais, apibrėžta importinių grafinių atvaizdų reikšmė vietos tapybai, apibūdinti meninės raiškos bruožai. Stebina ne tik atlikto darbo apimtis, bet ir rezultatas, kurį pavyko pasiekti. Skrupulingai taikytas ikonografinis metodas leido įvairialypį, lig šiol menkai artikuliuotą ir sunkiai apibrėžiamą Kryžiaus kelio ciklą tapybos paveldą suvokti kaip nuoseklią raidą turinčio reiškinių visumą. Drįsčiau teigti, kad Giniūnienė pavyko sukurti jo tyrimo metodologiją, suformuoti vertinimo kriterijus ir padėti solidų pagrindą tolesniems darbams šia tema.

Pagrindiniu perskaitytos knygos teksto leitmotyvu įvardyčiau iš katalikiškosios Vakarų Europos plintančio reiškinių sklaidą ir interpretaciją Lietuvoje, todėl neabejoju, kad veikalas yra pravartus ir kitų pasaulio šalių Kryžiaus kelio pamaldumo tyrimams. Giniūnienės knygą Lietuvos dailės istorikų draugija išrinko geriausia 2013 m. dailėtyros srities moksline publikacija.

Dalia Vasiliūnienė

2 Vasiliūnienė, D. *Žemaičių Kalvarija. Piligriminio centro istorija ir dailė XVII–XIX a.* Vilnius: Aidai, 2010.